

Cristina-Georgiana IVAN*

**POSSIBILITĂȚI DE DEZVOLTARE A COOPERĂRII
ÎN ZONA EXTINSĂ A MĂRII NEGRE.
PERSPECTIVE DEMOGRAFICE**

***Possibilities for the development of cooperation
in the Black Sea Area. Demographic prospects***

Abstract: *Given the fact that current migration waves do not have a specific approach and it is important to try to avoid most of the negative influences that could come from this phenomenon, I consider that there is another factor that could have a beneficial impact on these evolutions. But how can we speak about cooperation for development and stability when we do not know some aspects that can cause important disorders if they are not treated right? And that is one of the reasons why along with identity aspects, in this paper, I choose to study the demographic changes and challenges in the Black Sea Area, their involvements in security and how they could lead to conflict. This area can be considered a risk for security, because here there are a lot of contradictions and conflicts, most of them based on ethnic differences, territorial claims and energy disputes. But, beyond this, a new category of risks must be taken into account, so along with the main demographic phenomena and structural changes of population, I will also approach other aspects, because some trends will result in a redistribution of population that could lead to the amplification of the ethnic and religious sources conflicts. And regarding these possibilities, diplomacy and why not some public diplomacy techniques, could lead to stability in an area dominated by uncertainty and frozen conflicts.*

Keywords: *development, migration, diplomacy, Black Sea Area, culture, conflicts, cooperation, demography.*

* Ph.D. Candidate, University of Bucharest, Romania; Research Assistant, The “Ion I.C. Brătianu” Institute of Political Sciences and International Relations, Romanian Academy; cristinaivan9@yahoo.com.

Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Excelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA” cofinanțat din *Fondul Social European*, prin *Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013*, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425.

Date submitted: 08 November 2015

Revised version submitted: 19 November 2015

Accepted: 28 November 2015

* * *

Chestiunea cunoașterii strategice a aspectelor din regiunea Mării Negre, clarificarea teoriilor pe care potențialele conflicte se pot susține, respectiv a posibilelor efecte ce derivă din interferențele civilizaționale, reprezintă un domeniu de actualitate care conduce la nevoia întăririi cooperării pentru dezvoltare și stabilitate. Cooperarea este necesară pentru abordarea corectă a problematicilor care țin nu numai de securitate, ci și de rezolvarea problemelor economice, politice, sociale sau culturale, rezolvări care pot conduce la dezvoltarea de proiecte, respectiv de strategii energetice sau de combatere a terorismului, atât de utile în acest teritoriu.

Am considerat necesară analiza acestei regiuni în paralel cu demografia, respectiv luând în calcul principalele modificări de structură ale populațiilor, deoarece consider că acestea au reprezentat un factor declanșator asupra conflictelor din zonă, rămânând în mentalul colectiv drept pretext de polemici. Astfel, am luat în calcul efectele interferențelor identitare, conflictele pe care aceste diferențe le pot genera și posibilele consecințe nefaste asupra securității. Pe lângă aceste aspecte, nu trebuie neglijată nici analiza migrației, deoarece aceste interferențe civilizaționale sunt tocmai consecința fenomenului migrator, care este generat din motive precum condițiile economice proaste sau lipsa stabilității în țările de proveniență, fie benevol sau forțat.

Analiza realizată de către istoricul Gheorghe Brătianu reprezintă o valoroasă lucrare istorică, dar în același timp geopolitică a arealului Mării Negre, respectiv al importanței acestuia pentru evoluția teritoriului românesc. Acesta definea ca *spațiu vital*, respectiv element al existenței noastre această întindere, în raport și cu spațiul etnic și cel de securitate, considerând că avem parte de o coincidență absolută între spațiul etnic și cel de securitate, dar atenționa și în privința faptului că regăsim și „spații etnice românești care nu intră în alcătuirea acestui spațiu de securitate”¹.

Fiind singura zonă din Europa în care încă regăsim conflicte înghețate, este important să se realizeze o coeziune, lucru imposibil de realizat în situația în care nu există o percepție comună a pericolelor și amenințărilor și mai ales în condițiile acțiunilor desfășurate de către țările din acest areal, care încearcă să-și extindă sfera de influență în regiuni instabile, cu tendințe separatiste, divizate din punct de vedere etnic, lingvistic și religios, cu limbi care aparțin unor familii diferite, influențate de valurile de invazii sau de relocările forțate. În acest sens, am încercat să trec în revistă principalele relocări de populații, să stabilesc o legătură între demografie și naționalism, respectiv impactul hărțurilor mentale ale locuitorilor din această regiune, care se regăsesc pe același teritoriu cu mai

¹ Brătianu 1999.

multe identități etnice și religioase, formând un mozaic lingvistic, etnic și cultural, aspect pe care îl voi susține în continuare.

Consider că trebuie să se trateze aceste aspecte în legătură și cu numărul mare de imigranți, care, în funcție de abordare pot reprezenta fie un risc, fie o oportunitate pentru teritoriile în care aleg să se stabilească, respectiv să contureze scenarii în planul evoluțiilor structurilor de populație care pot produce divergențe în momentele în care se vor lovi de diferențele identitare.

Teorii și precizări conceptuale

Înainte de a dezbate o problemă din sfera de interes a *relațiilor internaționale*, este nevoie să amintim și ce implică acest domeniu. Astfel, în acest sens, Dan Dungaciu face referire la analiza interacțiunilor politice dintre actorii internaționali (guvernamentali sau non guvernamentali), în această categorie intrând și organizațiile „cu incidență politică” precum „ONG, corporații, organizații teroriste, grupuri de presiune, grupări religioase etc”².

Noțiunea de *geopolitică* a căpătat multe încercări de definire, printre care putem menționa că aceasta se bazează pe studiul efectelor pe care le au „organizările spațiale dominante (state, imperii, sisteme mondiale în genere etc) asupra vieții popoarelor, respectiv influența vieții colective în toate formele ei, în frunte cu viața popoarelor asupra spațiului”³, cuprinzând pe de o parte spațiul țărmurilor, dar și pe cel al mărilor, spații considerate forțe diferite, ce ar reprezenta *telurocrația* (forța terestră), respectiv *talasocrația* (forța maritimă). Contribuția lui Kjellen în formarea acestei științe a rezultat și cu enunțarea a cinci aspecte care trebuie analizate atunci când se determina tipul unui stat, una dintre ele fiind „das Staatsvolk (neamul) de care se ocupă Demopolitik (politica populației)”, referindu-se la „conștiința apartenenței etnice, la trupul etnic-Plethopolitica și la sufletul neamului - Psychopolitica”⁴, care pot produce tensiuni asupra securității în zonele în care hărțile mentale ale locuitorilor unui areal nu coincid cu cele ale vecinilor lor.

Este important de făcut și distincția dintre geopolitică și geostrategie. Astfel, Zbigniew Brzezinski definește geostrategia ca fiind „administrarea strategică a intereselor geopolitice”⁵, iar Dan Petre ne prezintă o distincție între acestea, respectiv, „dacă geopolitica se ocupă cu punerea pe hartă a elementelor materiale oferite de geografie, economie, demografie, geologie sau de observația recurențelor istorice, geostrategia

² Dungaciu 2012: 11.

³ Bădescu 2004: 14.

⁴ Bădescu, 2004: 24.

⁵ Brzezinski 2000: 43.

analizează acțiuni și atitudini politice în opera sau în potențialitate, pe care spațiul geopolitic le canalizează spre un anumit punct de conjuncție”⁶.

Astfel, atunci când facem referire la o problemă de securitate, aceasta este acea problemă prezentată „ca o amenințare la adresa obiectului de referință (în mod tradițional, dar nu necesar, statul, guvernarea, teritoriul, societatea)”⁷, iar securitatea, “este mișcarea care trece politica dincolo de regulile jocului și de cadrul problemei, fie ca un tip special de politică, fie deasupra politicii”⁸.

Mergând în aceeași direcție, Eugen Bădălan, definește securitatea ca fiind sentimentul de încredere prezent în lipsa amenințărilor, stare care certifică ținerea sub control a pericolului sau inexistența acestuia, în fapt, certitudinea protecției⁹, apărarea fiind cea prin care se asigură securitatea.

Atunci când discutăm despre securitatea statelor, respectiv dinamica politicilor internaționale, Buzan consideră o descoperire semnificativă ideea construită de John Hertz în anii '50, o *dilemă a securității* conform căreia, statul, prin încercarea asigurării nevoilor de securitate, tinde să conducă la creșterea insecurității celorlalte state, fiecare interpretând măsurile sale drept defensive, pe când celelalte au potențial de amenințare¹⁰.

Tot Buzan menționează și concepția lui Arnold Wolfers cu privire la securitate, pe care o definește din două perspective. Astfel, acesta face diferența între sensul obiectiv al securității, care ține de absența amenințărilor care pot afecta valorile dobândite și de cel subiectiv. În cazul definirii securității în sens subiectiv, se va avea în vedere absența sentimentului de teamă în legătură cu posibilitatea ca aceste valori să fie atacate. În concepția lui Buzan, ideea de stat este reprezentată de „legăturile majore ce țin laolaltă pachetul teritoriu-politică-societate și definește o bună parte din caracterul lui și din puterea lui ca actor în sistemul internațional”¹¹.

Trecând discuția în planul demografiei, aceasta este definită de către Traian Rotariu ca fiind aceea știință socială pentru care studiul populațiilor umane, respectiv dimensiunea lor numerică și modificările volumului ar reprezenta obiectul său de studiu¹².

În continuare, migrațiile umane sunt considerate de către Buzan ca fiind poate cea mai complexă amenințare la adresa populației, deși aparte, aplicându-se în principal în cazurile în care populația migratoare e afiliată unor structuri etnice și culturale diferite de cele din zona de rezidență. De asemenea, un alt factor problematic ce vine în legătură cu migrația, este

⁶ Petre 2007: 153.

⁷ Buzan 2011: 42.

⁸ Buzan 2011: 44.

⁹ Bădălan 2001: 39.

¹⁰ Buzan 2000: 16.

¹¹ Buzan 2000: 74.

¹² Rotariu 2003: 14.

riscul ca nou veniții să afecteze sectorul economic, sau pe cel de mediu, în eventualitatea în care aceștia îngreunează un mediu care este deja instabil.

Tot în lucrarea *Popoarele, statele și teama*, Buzan menționează faptul că în acest mod s-au format și națiunile. Astfel, acestea sunt rezultate din interferențele populațiilor migratoare, iar statele existente în prezent sunt în bună parte formate din imigrări. În continuare, menționează faptul că imigrarea o putem vedea ca pe o amenințare, dar și ca pe un avantaj, căci, „pe termen lung, ea are potențialul de a reforma ceea ce reprezintă națiunea, redefinind astfel ideea de stat”¹³. Dat fiind că în decursul istoriei s-a întâmplat de multe ori ca rezidenții să fie copleșiți de străini, această teamă se regăsește pe agenda de securitate națională a statelor. Astfel, Buzan afirmă faptul că până și imigrările mici pot trezi această teamă, deoarece se va pune problema purității culturale și rasiale, iar rasismul, „este un sentiment răspândit și puternic politic. Marginalitatea etnică și culturală este peste tot o forță politică mai puternică decât cosmopolitismul”¹⁴ iar, deși migrația poate fi considerată o parte a elementelor ce constituie statul-națiune, iar prin slăbirea complexului format între guvern, teritoriu și societate, aceasta poate conduce chiar la secesionism.

Deși migrația internațională s-ar putea controla prin legi bine puse la punct, din cauza diferențelor privind calitatea vieții și stările de conflict, deplasările umane pot constitui în continuare un factor destabilizator, la aceste categorii intrând în principal refugiații politici și emigranții economici. În principiu, statele bogate sunt preocupate de presiunile pe care migrațiile oamenilor din statele sărace, represive sau prost guvernate le pot exercita asupra lor, în încercarea de a-și îmbunătăți calitatea vieții lor, astfel încât posibilele probleme ce pot deriva din emigrație, vor ocupa întodeauna un loc important în agenda lor de securitate, punând sub semnul întrebării modul în care vor fi primiți, respectiv dacă vor fi văzuți ca un potențial avantaj pentru economie, sau ca o amenințare la adresa identității naționale sau a securității statului, statul fiind preocupat în primul rând de protejarea teritoriului și populației sale.

Constructiviști, printre care și Alexander Wendt, susțineau faptul că identitățile sociale ale indivizilor și statelor, sunt mai importante decât structura materială a sistemului internațional, astfel încât, consider relevantă analiza structurilor civilizaționale din această zonă, dat fiind că sunt și cazuri în care identități naționale contradictorii sunt prezente în interiorul unui singur stat. Dat fiind că sunt importante de analizat și influențele etniilor asupra motivațiilor conflictelor, este important de punctat și distincția pe care Anthony Smith o face între etnie și națiune, etnia fiind o „comunitate de mituri de origine, memorie și unul sau mai multe elemente culturale (inclusiv teritoriu) comune, pe când o națiune e

¹³ Buzan 2000: 103.

¹⁴ Buzan 2000: 103.

definită ca o comunitate numită, posedând un teritoriu istoric, împărțind aceleași mituri și memorie, aceeași cultură publică comună și același sistem legislativ¹⁵. Astfel, se încearcă formarea noilor identități prin recuperarea trecutului ca proiect de viitor¹⁶.

Și pentru că în rândurile ce urmează voi face referire la importanța geopolitică și geostrategică a Mării Negre, consider că este necesar să aduc în discuție și o serie de teorii ce au implicat spațiile mărilor, chiar dacă nu toate mai au aplicabilitate în prezent. Voi începe prin *Teoria lui Spykman*, care pune accentul pe importanța mărilor. Astfel, interpretările sale în legătură cu Heartland și zonele limitrofe din acest areal, diferă de interpretările lui Mackinder. Spykman acordă o importanță deosebită mărilor, considerând că marea ar reprezenta chiar cheia strategiei mondiale. „Mackinder se referise la aceste zone cu denumirea de Semilună interioară și Semiluna exterioară, la Spykman această fâșie marginală poartă numele de Rimland și este înconjurată de ape¹⁷. Spre deosebire de teoriile anterioare care acordau o putere superioară statului care deține controlul pe teritorii întinse din Eurasia (de uscat), prin această teorie, el susține că, de fapt, posibilitatea deplasării pe mare și a dezvoltării comerțului maritim ar reprezenta un avantaj care poate conduce la formarea unei puteri superioare, ilustrând astfel o nouă structură geopolitică.

Importanța pe care o acordă Rusia controlului acestei zone (a Mării Negre), nu este nejustificată nici dacă ne vom ghida după teoriile ce țin de distribuția resurselor. Astfel, încă din 1963, cercetătorul Ohlsson avea convingerea că zona de centură putea reprezenta o oportunitate pentru Rusia, fiind poate una din cele mai valoroase regiuni. În motivația sa, lua în calcul o serie de factori, între care amintim nivelul de civilizație, distribuția resurselor sau producția industrială și agricolă și delimita în acest cadru zona care se întindea de la Moscova la Marea Neagră, respectiv de la Volga la lacul Baikal¹⁸. Și Alfred Mahan a tratat importanța puterii maritime, iar în lucrările sale a susținut ideea că, pentru formarea unei puteri mondiale, una din principalele condiții o constituie controlul asupra mărilor, iar în eventualitatea unui conflict între puteri, statele care dețin și o poziție maritimă vor avea un avantaj în posibilitatea luării unei inițiative.

Anechitoe ne prezintă *teoria lui Mackinder* referitoare la rolul geopolitic al mărilor prin ideea că, dominând mările, o putere poate interveni unde dorește, însă, din cauza noilor căi de transport terestre, o va face cu întârziere¹⁹. Și Nicolae Mocanu vede în Caucaz poate cea mai „strategică regiune din cadrul arealului ponto-caspic”, dat fiind că în

¹⁵ Smith în Petre 2006: 162

¹⁶ Petre 2006: 162.

¹⁷ Ezzati 2009: 23.

¹⁸ Ezzati 2009: 25.

¹⁹ Anechitoe 2008: 102.

această zonă interesele NATO și Rusia se suprapun, făcând referire la evenimentele din Irak, dar și la terorismul cu rădăcini în Caucaz, „Rusia promovând ideea creării unui brâu strategic între Marea Neagră și Marea Caspică”²⁰.

Delimitarea Zonei Extinse a Mării Negre

În ultimul deceniu, conceptul de *Zonă extinsă a Mării Negre* a fost unul dezbătut frecvent în probleme ce țin de securitatea NATO și UE. Astfel, acest concept relativ nou, a fost reconturat în urma atentatelor de la 11 septembrie 2001, „devenind și mai vizibil după dubla lărgire a NATO și UE. Zona reunește trei state membre ale NATO - România, Bulgaria, Turcia-, primele două fiind și membre ale UE, republicile ex-sovietice Moldova și Ucraina, o mare putere în căutarea identității postimperiale, Rusia, și trei republici din Caucazul de Sud - Armenia, Azerbaidjan și Georgia”²¹ sau, pentru a rezuma, putem spune că este zona cuprinsă între Balcani și Marea Caspică. Ucraina este situată la intersecția dintre regiunea islamică, euro-atlantică și euro-asiatică, pendulând între Est și Vest, Turcia are ca (un) obiectiv securitizarea strâmtorilor Bosfor și Dardanele pentru accesul la Mediterană și Marmara, iar „Rivalitățile actuale ruso-ucrainene privind viitorul flotei Mării Negre și a bazelor ei militare nu au altă miză decât autoritatea asupra acestei mări. Ucraina dorește să obțină dominația asupra resurselor maritime, în timp ce Rusia nu vrea să piardă singurul său mod de acces spre mările calde”²².

Dat fiind că zona Mării Negre reprezintă spațiul de întâlnire a trei zone geopolitice – Orientul Mijlociu, Europa de Est și Europa de Sud, după anii '90, conflictele dintre riverani s-au suprapus din ce în ce mai des cu interesele în zonă ale altor state. Faptul că principalii actori interesați de acest spațiu sunt întâmplător, sau nu și marii lideri mondiali, printre care se regăsesc SUA, Rusia, China, Japonia, India, și țări membre UE, fac din această zonă, o zonă geostrategică, iar cât timp va fi instabilă, nici securitatea europeană nu va fi deplină și odată cu ea, securitatea națională a fiecărui stat din regiune. Iar, din cauza acestor complicații, prezentul interes pe care îl exercită această regiune asupra NATO și Uniunii Europene va decide și viitorul geostrategic al României. Această poziționare este una de interes și pentru Statele Unite ale Americii în încercarea lor de extindere a influenței spre Eurasia, începând cu Caucaz. Anechitoae menționa și faptul că, dat fiind că Marea Neagră reprezintă o regiune în care se intersectează interesele unor mari puteri, iar SUA își dorește să-și plaseze baze militare în România sau Bulgaria, e evident „că jocul de șah pentru

²⁰ Mocanu 2005: 199.

²¹ Dumistrăcel 2010: 35.

²² Anechitoae 2008: 189.

stăpânirea Rimlandului este în desfășurare, iar România este o piesă importantă a acesteia”²³.

Vizând punctele strategice ale Mării Negre, printre care Caucazul, strâmtorile, gurile Dunării și Pensinsula Crimeea- despre care Brătianu spunea că cine o deține stăpânește și Marea Neagră²⁴- o serie de conflicte diplomatice și-au făcut simțită prezența în această perioadă, însă, promovarea stabilității în acest areal reprezintă o necesitate, iar conflictele înghețate precum cele din Transnistria și enclava Nagorno- Karabah, care reprezintă conflictul înghețat din Azerbaidjan, trebuie rezolvate. Pe lângă soluționarea acestor conflicte, trebuie ținute sub control și celelalte riscuri, printre care voi enumera aici doar interferențele civilizaționale, traficul de arme, de droguri și de ființe umane, precum și instabilitățile politice, culturale, etnice, probleme ce ar putea fi ținute sub control numai prin dezvoltarea cooperării, diplomația eficientă putând juca și ea un rol important.

Poziția Mării Negre în apropierea Heartlandului și intenția de extindere a NATO ridică interesul alianței asupra Mării Negre. Însă, în același timp, Rusia, Ucraina și Turcia vor să domine această regiune, lucru ce poate genera și alte conflicte pe lângă conflictele înghețate deja existente aici, mai ales că, Rusia, consideră prezența NATO în bazin și desfășurarea operațiunilor militare, o amenințare la adresa securității sale.

Atunci când vorbim despre poziția geostrategică a României, aceasta suferă modificări în timp, însă, în această perioadă, putem spune că se află pe de o parte la intersecția dintre axa mărilor (Marea Caspică- Marea Neagră- Marea Mediterană) și a fluviilor și canalelor, iar aici ne referim la axa Rhin-Main-Dunăre, iar această poziție, pe lângă beneficiile cu care vine, aduce și o serie de riscuri și amenințări. Pentru a evita dezvoltarea unui nivel ridicat de instabilitate și insecuritate în zona Mării Negre, este nevoie de dezvoltarea sistemelor de avertizare timpurie și de cooperarea regională. Pe lângă urmărirea conflictelor și vulnerabilităților deja existente, este nevoie să fim capabili să anticipăm și amenințările globale cu care ne putem confrunta poate chiar în viitorul apropiat, iar atunci când facem aceste analize, trebuie să realizăm planuri de acțiune adaptate condițiilor cu care ne confruntăm și nu metode preluate din alte regiuni, aspecte pentru care este importantă existența cooperării între participanți și stabilirea intereselor comune mai presus decât prioritățile de pe agenda de securitate a fiecărui stat din această regiune și abordarea conflictelor etnice existente și potențiale.

De-a lungul anilor, tot mai multe organizații pentru cooperare în zonă și-au făcut apariția, în încercarea lor de a consolida relațiile, de a rezolva conflictele existente, respectiv pentru a încerca formarea unei identități comune și dezvoltarea regiunii prin proiecte comune. Cooperarea

²³ Anechitoe 2008: 90.

²⁴ Brătianu 1999.

în zonă poate duce la facilitarea transportului gazelor naturale spre consumatorii europeni. Astfel, prin Marea Caspică, și-ar putea asigura necesarul de energie și Uniunea Europeană, aspect nerealizabil în situația inexistenței unui parteneriat între statele riverane Mării Negre sau într-un climat ostil. Pe lângă aspectul legat de drumul energiei, Federația Rusă, pentru a-și menține influența în vecinătate, îngreunează integrarea lor în NATO, respectiv UE, iar instabilitatea din zonă, controlată și de Rusia, descurajează intențiile Occidentului de a dezvolta legături puternice cu Republica Moldova, Georgia, Azerbaidjan, respectiv Armenia, evenimentele din ultima perioadă punând în discuție și situația Ucrainei, prin prisma evenimentelor violente, respectiv opririlor furnizărilor de gaze.

Scurtă incursiune în evoluțiile din Zona Extinsă a Mării Negre

Considerată răscruce a civilizațiilor, dar și a invaziilor, „în acest ansamblu de împrejurări, pe care o întreagă școală construisese știința nouă și ambițioasă a geopoliticii, Marea Neagră, se află prin forța lucrurilor pe primul plan al interesului și al cercetărilor”²⁵.

Dat fiind că în decursul istoriei, teritoriile azero-turcilor au fost frecvent împărțite între Rusia, Imperiul Otoman și Imperiul Persan, conflictele formate în jurul relațiilor dintre Rusia-Armenia-Azerbaidjan-Turcia, ce derivă în planul cultural-etnic, au rădăcini adânci. Relocarea armenilor de către ruși pe teritoriul azerilor, a reprezentat o modificare de structură demografică ce a tulburat populația azeră. Dacă aproape în fiecare conflict otomano-rus, armenii erau de partea rușilor, azerii nu s-au alăturat otomanilor, dar între 1905 și 1906, s-a declanșat o serie de ostilități între armeni și azeri, Scott Taylor menționând ca un factor declanșator în această direcție, intenția Rusiei țariste de a opri dezvoltarea unei revoluții musulmane în Caucaz²⁶. Deși Georgia, Armenia și Azerbaidjan erau părți ale Uniunii Sovietice, conflictele etnice au continuat, acest lucru devenind și mai nuanțat în perioada de declin a Uniunii Sovietice. Astfel, la sfârșitul anilor '80, armenii din Nagorno-Karabah, cereau unirea cu Armenia, motivând cu faptul că majoritatea erau etnici armeni. În ciuda acestui aspect și a rezultatelor alegerilor din 20 februarie 1988, când cei din Karabah au votat pentru unirea cu Armenia, pentru faptul că regiunea era izolată în teritoriul Azerbaidjanului, sovieticii au susținut includerea acesteia în Republica Socialistă Azerbaidjan. Această decizie a rezultat cu conflicte etnice puternice, care au fost parțial suprimate doar de intervenția soldaților sovietici din martie 1988²⁷. Armenii, pentru a-și forma o „zonă tampon”, au continuat cu formarea a 7 provincii în jurul Nagorno-Karabah,

²⁵ Brătianu 1999: 69.

²⁶ Taylor 2012: 146.

²⁷ Taylor 2012: 151.

provincii în care „populațiile azere locale au fost epurate etnic, fără milă, din casele lor”²⁸.

Deși forțele militare din Azerbaidjan s-au dezvoltat în ultimii ani, influența Rusiei în zonă îi ține în șah. În acest sens, amintind de influența Moscovei din august 2008, ca rezultat al încercării Georgiei de a „captura regiunea autonoma Osetia de Sud”²⁹, Scott Taylor, avertizează că, „încă având unități militare în Armenia, de-a lungul granițelor cu Turcia, Rusia ar fi și mai rapid pregătită să trimită forțe în Nagorno-Karabah, pentru a susține armenii”³⁰.

Revenind la istoricul dominațiilor Mării Negre, prin intervenția Angliei, în urma Războiului din Crimeea și a Tratatului de la Paris din 1856, pentru o scurtă perioadă de timp, Rusia a pierdut accesul la strâmători, respectiv a fost înlăturată de la Marea Neagră, ce a trecut de la „de la lac turcesc, la condominiu ruso-turc și apoi la neutralitate”³¹, Anglia devenind cea mai mare putere navală.

Datorită Convenției de la Berlin, prin care pentru prevenirea unui război între ruși și turci și pentru prevenirea dezvoltării puterii ruse, României i s-a „recunoscut independența, condiționată de cedarea către Rusia a Basarabiei în schimbul Dobrogei și Deltei Dunării, ceea ce a dus la ieșirea României la Marea Neagră”³², revenind astfel la vechiul teritoriu românesc și din 1878, la stăpânirea celei mai mari părți din Dobrogea.

Tendințe principale. Analize și interpretări

În această parte voi analiza pe de o parte datele preluate din profilurile de țară realizate pe *The World Factbook* realizate pentru CIA, pe care le-am atașat și în anexele acestei cercetări, urmând ca în partea a doua să realizez o scurtă analiză a principalelor prognoze cu privire la principalele modificări ale structurilor de populație din Zona Extinsă a Mării Negre.

Armenia, cu o populație de 3.060.631 de locuitori (anexa 3), situată în Caucazul de Sud, este angrenată în conflictul interstatal armeano-azer (armeni creștini în Azerbaidjan), care este considerat ca fiind greu de soluționat din cauza diferențelor ireconciliabile. Astfel, acesta s-a manifestat începând cu mișcările unor separatiști din anul 1987, urmând ca în 1991, Nagorno-Karabah să se proclame republică, iar prin autodeclararea independenței s-a declanșat actualul conflict înghețat a cărui soluționare în prezent ocupă loc în strategiile de securitate ale țărilor riverane, implicit și ale României, precum și NATO și UE, dat fiind că prezența acestui conflict, ca și al celorlalte din regiunea Caucazului, constituie o amenințare la adresa

²⁸ Taylor 2012: 156.

²⁹ Taylor 2012: 162.

³⁰ Taylor 2012: 162.

³¹ Mocanu 2005:147.

³² Mocanu 2005: 147.

securității naționale, dar și euroatlantice și europene. Exceptând republica Nagorno-Karabah, procentele majoritare ale elementelor identitare ale armenilor, tind spre o poziție clară, cu 98% dintre armeni care se declară aparținând etniei armenice, 92,6% practicanți apostoloci de tip armean, iar 97,9% din cei ce-au declarat limba, reprezintă populația vorbitoare de limbă armeană, celelalte procente fiind ne semnificative. Toate entitățile separatiste formate în această regiune nu pot supraviețui fără sprijin economic din partea Rusiei, iar în cazul conflictului Nagorno-Karabah fără suportul Armeniei, care, în fapt beneficiază de sprijin tot din partea Rusiei³³. Acest conflict, inițial conflict etnic intern al Azerbaidjanului, „a evoluat către o rivalitate acută între două state, Armenia și Azerbaidjan, față de primul Rusia jucând un rol de susținător, iar în relația cu ambele, simultan, de mediator”³⁴.

Azerbaidjan, republică din Caucazul de Sud, prezintă interes și în asocierea sa cu prezența pe propriul teritoriu al conflictului Nagorno-Karabah. Cu o populație de 9 686 210 locuitori, din care peste 91% de etnie azerbaidjană, se confruntă cu o prezență de aproape 2% etnici armeni, din care majoritatea este situată în regiunea Nagorno-Karabah. Estimările *The World Factbook* relatează o cifră de 93,4% de musulmani, urmată de procente apropiate de creștini ruși și armeni. În aceleași proporții întâlnim și distribuția vorbitorilor de limbă cu 92,5% afiliați cu limba azeră, o limbă apropiată de limba turcă și 1,4% vorbitori de limbă rusă, respectiv încă 1,4% de limba armeană (vorbită majoritar în regiunea Nagorno-Karabah).

Bulgaria, țară membră NATO și UE, are o populație de 6.924.716 de locuitori și și-a axat direcțiile din domeniul securității naționale în direcția integrării în aceste două alianțe, aspect văzut ca un factor de stabilitate atât în zona Mării Negre, cât și în Balcani. Deși încearcă să-și asigure un viitor democratic, încă se mai păstrează elemente care o situează între Est și Vest, chiar dacă încercările Rusiei de a o izola de alianța euroatlantică au dat greș. Datele prezentate de *The World Factbook*, indică o cifră de 76,9% de bulgari, completați de 8% de etnie turcă și până la 4,4% etnie romă, procente comparabile cu cele ce indică și limba folosită în Bulgaria (76,8% lb. bulgară, 8,2% turcă, respectiv 3,8% romă). Printre cei care practică religia, 59,4% sunt ortodocși și 7,8% musulmani.

Repartiția structurilor de populație a fost studiată și de Berna Türkdoğan Uysal, iar într-un articol publicat în „Journal of Black Sea Studies” evidenția și următoarea împărțire:

³³ Cioculescu 2010: 154.

³⁴ Cioculescu 2010: 155.

NATIONALITY	MEN	WOMEN	TOTAL
BULGAR	3.236.760	3.269.781	6.506.541
TURK	334.844	321.844	656.688
GYPSY	99.611	98.254	197.865
MACEDON	94.994	92.795	187.789
ARMENIAN	10.627	11.327	21.954
RUSSIAN	6.246	4.305	10.551
GREEK	3.976	3.461	7.437
JEWS	2.954	3.073	6.027
TATAR	3.033	2.960	5.993
ROMA	1.644	2.105	3.749
KARAKAÇAN	1.064	1.021	2.085
CZECH	426	773	1.199
ALBAN	643	462	1.105
GERMAN	232	515	747
HUNGAR	261	410	671
VLACH	228	259	487
SERBS	257	227	484
OTHER	1.556	1.444	3.000
TOTAL	3.799.356	3.815.016	7.614.372

Fig. 1 - Repartiția structurilor de populație
Sursa: Türkdoğan Uysal 2013: 1-22.

În Federația Rusă, care are o populație estimată la 142.470.272 locuitori, în funcție de criteriul etnicității, regăsim 77,7% ruși, 3,7% tătari declarați și un procent de aproximativ 1,4% de ucrainieni. Limba folosită într-o proporție majoritară este cea națională și ocupă un procent de 96,3%. Rusia reprezintă țara (din zona studiată) cu cea mai mare împărțire între ortodocși (15-20%) și musulmani(10-15%), aceste procente reprezentându-i pe cei care se declară practicanți.

Sentimentul de neliniște în privința siguranței identității al Rusiei derivat și din prezența ridicată a efectivelor militare ale SUA în Caucaz și Asia Centrală, a determinat încercarea de a-și consolida influența în regiune, în principal prin întreținerea conflictelor înghețate din regiune.

Georgia, o populație care se confruntă cu tensiunile din cadrul conflictului dintre puterea centrală și republicile separatiste Osetia de Sud și Abhazia, e direct preocupată de stabilitatea din această regiune. Cu o populație de 4 935 880 locuitori, și întrepătrunderi etnice, reprezintă o zonă de risc. Astfel, georgienii declarați sunt într-un procent de 83%, următoarele etnii fiind în procent de 6,5% azeră și 5,7% armeană. Limba oficială este georgiană, vorbită de un procent de 71% urmată de rusă(9%), armeană (7%) și azeră (6%), în republica Abhazia, fiind vorbită abhaza. În privința religiei, 83,9% sunt ortodocși și aproximativ 10% musulmani.

Moldova avea o populație estimată la 3.583.288 locuitori, din care, 75,8% moldoveni, 8,4% ucrainieni și până la 6% ruși, majoritar ortodoxă (93,3%). Limba oficială se suprapune cu limba româna, deși e notată în procente diferite și e urmată de limba rusă, vorbită(ce puțin în statistici) de 16% din populație, respectiv ucraineană și găgăuză. Prezentă pe scena conflictelor înghețate din regiune cu conflictul transnistrean, aceasta este

încetinită din procesul de integrare în NATO și UE, din cauza acestui regim separatist ce are la origine și un conflict lingvistic, de influență rusă.

Conform datelor *The World Factbook*, România are o populație în declin, estimată la 21.729.871 de locuitori, din care 83,4% români, 6,1% unguri și 3,1% romi cu limba oficială română (85,4%), urmată de 6,1% vorbitori de maghiară. Religia ortodoxă ocupă un procent de 81,9%, fiind urmată de 6,4% protestanți și 4,3% catolici. Principala problemă în plan etnic a românilor o constituie acțiunile maghiare, care, pentru moment nu au avut repercusiuni puternice asupra securității naționale. În exterior, problemele de pe agenda de securitate sunt cele legate de statutul românilor din Ucraina, respectiv de găsirea unor soluții pentru rezolvarea conflictului Transnistrean.

Turcia, cu o populație totală estimată la 81.619.392, din care 99% musulmani, vine în asigurarea diversității identitare în zonă. Dintre aceștia, aproximativ 75% s-au declarat de etnie turcă și 18% de etnie kurdă, procentul folosirii limbilor de circulație fiind distribuite în funcție de acest criteriu. Importanța Turciei pentru regiune derivă din controlul asupra strâmtorilor Bosfor și Dardanele pe care îl dețin și din capacitatea de contrabalansare a supremației Rusiei în regiune, deși în planul opunerii dechiderii Mării Negre către comunitatea euroatlantică, aceasta îi este aliat. Deși pe acest front tind să ajungă la o înțelegere, acestea sunt în conflict în privința „războaielor din Cecenia, a drepturilor musulmanilor din Federația Rusă și a atitudinii Moscovei în problema kurda”³⁵. Acestea sunt în contradicție și cu statutul statelor nou formate din spațiul CSI, pe care Turcia le susține în consolidarea independenței, sprijinind economic Georgia și Azerbaidjanul.

Tot conform *The World Factbook*, populația Ucrainei din 2014, era estimată la 44.291.413 locuitori, din care 77,8% ucrainieni și 17,3% ruși. Limba oficială vorbită în procent de 67% este limba ucraineană, urmată de aproximativ 24% vorbitori de rusă, iar religia majoritară este cea ortodoxă, urmată de aproximativ 10% catolici. Deși s-a apropiat de Occident, Ucraina rămâne instabilă din cauza tensiunilor politice și etno-culturale din interior, precum și din cauza dependenței de livrările rusești, care reprezintă o vulnerabilitate puternică. Puternicile tensiuni dintre populația majoritară și minoritarii ruși, precum și cele dintre greco-catolici și ortodocși se adaugă în seria problemelor interne ale Ucrainei care, pe lângă rivalitățile dintre interesele economice ale diferitelor grupări se mai confruntă și cu acest factor. În continuare voi prezenta principalele prognoze realizate cu privire la populația din Zona Extinsă a Mării Negre, punând accent pe datele Rusiei și Turciei, încercând să fac o legătură între acestea și modul în care ar putea influența securitatea în zona extinsă a Mării Negre. În privința evoluției structurii populațiilor din republica Nagorno-Karabah, Scott Taylor evidențiază faptul că armenii recurg în mod constant la întărirea controlului

³⁵ Dumistrăcel 2010: 63.

în regiune chiar și prin încurajarea natalității, deși „acest program de reșezare, alături de alterarea deliberată a structurii demografice sfidează în mod vădit rezoluțiile ONU, care solicită retragerea imediată a trupelor armene și revenirea refugiaților azeri”³⁶.

Turcia continuă negocierile pentru repatrierea azerilor expulzați, considerând că un pas în acest sens îl poate reprezenta un studiu comun al evenimentelor istorice, însă Armenia refuză orice negocieri, insistând ca turcii să recunoască genocidul din 1915, comis asupra armenilor. În acest „joc” intră și Georgia, prin faptul că este singura posibilitate a armenilor de a ieși la mare, graniță ce este în pericol din cauza conflictelor rușilor cu georgienii (prin intervențiile trupelor rusești în momentul încercării Georgiei de a câștiga Osetia de Sud), datorită sprijinului primit de Armenia din partea Federației Ruse (care finanțează și armenii, dar și Abkhazia și Osetia de Sud).

O altă zonă de risc în privința evoluțiilor demografice, o constituie și Bulgaria, Bruxellesul punctând în acest sens necesitatea ca Bulgaria să stopeze reducerea populației active, ce se preconizează că se va diminua cu un milion de persoane în următorii ani³⁷. Postevka și Zodian, în studiul lor, atrag atenția și asupra faptului că și în România se preconizează o tendință de reducere și de îmbătrânire a forței de muncă.

Evoluțiile demografice din zonă, respectiv prognozele care menționează că și în Federația Rusă va crește orientarea spre religia musulmană, aduc o serie de noi preocupări pe agenda organizațiilor promoatoare ale cooperării în zonă. Dat fiind că în areal acționează grupări precum Hamas sau Hezbolah, grupări fundamentalist islamice care realizează sponsorizări și consultări prin intermediul organizațiilor formate pe aceste teritorii, care de multe ori sunt formate în spatele asociațiilor de studenți musulmani, o amenințare o pot constitui o parte din studenții veniți la studii, sau curente de valuri masive de migranți. Evoluțiile fenomenului demografic trebuie monitorizate constant, așa cum se menționează și într-o lucrare din 2006, realizată de Ciuchita Lucian, Toma Daniel, Tihan Eusebiu, că „prezența în România a circa 10.000 de kurzi, majoritatea membri activi sau simpatizanți ai P.K.K, reprezintă un factor de amenințare majoră, întrucât această organizație folosește în mod tradițional teritoriile țărilor gazdă din Europa ca teatru de operațiuni contra intereselor Turciei”³⁸, lucru care poate duce și la slăbirea cooperării în zona extinsă a Mării Negre.

De-a lungul timpului, importanța strategică a Mării Negre a oscilat, conform lui George Cristian Maior, între rolul de „punte de legătură și frontieră, zonă-tampon și zonă de tranzit între Europa și Asia, la intersecția dintre fostele puteri și imperii. În plus, Marea Neagră, a reprezentat un

³⁶ Taylor 2012: 168.

³⁷ Postevka & Zodian 2008: 13

³⁸ Ciuchita *et alii* 2006: 23.

punct de joncțiune pentru rutele comerciale și regiunile bogate în resurse energetice”³⁹, iar regiunea se confruntă cu riscuri și amenințări datorate terorismului din Caucaz, proliferării armelor, traficului transfrontalier, fluxuri de migrație, neîncredere între statele riverane, tendințe naționaliste ori antioccidentale, presiuni islamice, tendințe separatiste și antioccidentale, conflicte regionale și internaționale⁴⁰. Zona este predispusă la asemenea riscuri prin faptul că reprezintă o zonă tampon între diferite culturi, civilizații și religii, ce aduc și o serie de strategii care de multe ori sunt contradictorii. Pentru a încerca evitarea acestora, în această zonă ce poate reprezenta o punte de legătură sau o frontieră, persistă o nevoie stringentă de dezvoltare a sistemelor de avertizare timpurie și de cooperarea regională. O atenție deosebită trebuie acordată migrației ilegale, dar și prezenței pe teritoriul României a unor străini pentru o perioadă îndelungată. Dat fiind că Turcia, în contextul războiului civil din Siria, se confruntă, la granița de est cu valuri de refugiați sirieni, trebuie urmărit și modul în care se pot reorienta aceștia. Această tendință, „poate contribui semnificativ la scăderea nivelului de stabilitate din regiune, unul dintre motive fiind și tensionarea considerabilă a relațiilor dintre Ankara și Damasc, în cursul anului 2012, existând chiar și confruntări pe linia de frontieră; mai mult, un număr mare de refugiați sirieni, din care mulți sunt etnici kurzi, poate amplifica problema internă pe care Turcia o are cu minoritatea kurdă”⁴¹ care se poate extinde și asupra statelor din imediata apropiere. Principalele dispute dintre Rusia și Turcia, vin în planul drepturilor musulmanilor din Rusia, problema kurdă, respectiv conflictul cecen.

Raportul Programului Națiunilor Unite pentru Dezvoltare, „Russia facing demographic challenges”, se estimează o criză demografică, ce ar conduce, în 2025, la o diminuare a populației de până la 11.000.000 de persoane, scădere care ar îngreuna creșterea economică. Pe de altă parte, s-au făcut și studii care să contracareze această prognoză, însă, un lucru cert este îmbătrânirea populației influențează micșorarea productivității. Același studiu însă, precizează că sporul ridicat al populației musulmane din regiunile învecinate vor declanșa noi fluxuri migratoare ce ar putea amplifica disputele etnice și religioase din interiorul Federației Ruse. Pe termen lung, în condițiile menținerii acestor tendințe, se poate amplifica extremismul, precum și migrația ilegală a locuitorilor din republicile caucaziene.

Turcia este singura din zonă în care se înregistrează o creștere a populației, explicată și din prisma tradiției islamice. Astfel, în acest caz, e nevoie de investiții în dezvoltarea infrastructurii, deoarece se va ajunge și la o suprapopulare a zonelor urbane. În același timp, în condițiile în care

³⁹ Maior 2012: 179.

⁴⁰ Pop 2008: 17.

⁴¹ Bogzeanu 2012: 55.

prognozele se vor respecta, vor avea loc și o serie de dispute etnice prin prisma faptului ca musulmanii vor migra și în țările vecine.

O analiză în acest sens a fost realizată și de *United Nations of Population*, care ne oferă și următorul grafic prin care să analizăm următoarele modificări ale diagramei demografice:

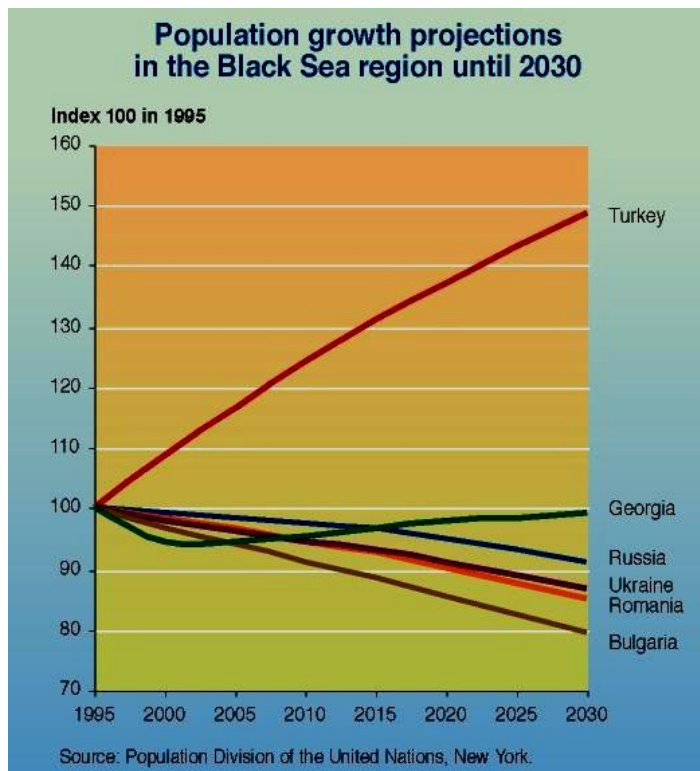


Fig. 2 - Modificări ale diagramei demografice în regiunea Mării Negre - 2030
Sursa: <http://www.un.org/en/development/desa/population/>
[accesat pe 03.11.2015]

Trebuie urmărit în acest sens ce se va întâmpla cu suprapopularea Turciei, populație musulmană, ce va migra, probabil în țările cu demografie în declin. În acest sens, imigranții se vor lovi de probleme care țin de ocuparea unui loc de muncă. Dat fiind că acest trend este prognozat, consider că va trebui acordată o atenție deosebită proiectelor de dezvoltare economică, pentru ca viitorul val de migrație să aducă beneficii de ambele părți, prin formarea unor locuri de muncă fiind posibil diminuat și fenomenul infrațional ce s-ar putea dezvolta în condițiile în care populația imigrantă va ocupa numai lucrile slabe de muncă.

Modul în care vor evolua lucrurile va depinde și de intervențiile ce vin din exterior, respectiv din alianțe. Astfel, se va analiza și dacă teoria păcii formulată de Kenneth Waltz, conform căreia statele democratice sunt

mai puțin predispuse să intre în conflict cu alte state democratice este încă valabilă.

Concluzii

Spațiu de întâlnire al civilizațiilor ortodoxe, islamice și occidentale, considerată drept o zonă tampon, aceasta prezintă instabilitate și din cauza terorismului sau a migrației ilegale, dar și a folosirii ca platformă pentru operațiuni militare de luptă împotriva terorismului și reprezintă „zonă de tranzit a petrolului și gazului natural în Asia Centrală și Orientul Mijlociu către Europa. Regiunea Mării Negre reprezintă totodată verigă de legătură a unei axe geopolitice și geoeconomice emergente - Marea Mediterană-Marea Neagră- Marea Caspică”⁴².

Consider că prin prezentarea datelor menționate, am reușit să surprind o parte din implicațiile care vin în situațiile în care, pe un teritoriu se regăsesc atât de condensat civilizații atât de diferite și să prezint o parte din caracteristicile acestei regiuni și a conflictelor cu care se confruntă.

În primul rând, putem considera ca o principală tendință înregistrată, declinul demografic cu care se confruntă statele din fosta Uniune Sovietică, în comparație cu sporul înregistrat de Turcia, trend care, conform datelor analizate, se preconizează că va continua în următorii 20 de ani, producând mari schimbări și în repartitia religiei din acest areal. Această tendință va avea drept consecință o redistribuție a populațiilor și se poate accentua prin amplificarea unei lupte pentru afiliere etnică și religioasă.

O altă consecință a acestei situații poate conduce și la o serie de noi conflicte în renegocierea teritoriilor venite din nevoia de consolidare a granițelor, fiind important de urmărit și unde vor conduce aceste modificări demografice atunci când ne referim la naționalism. Un alt aspect care nu trebuie neglijat, este o analiză serioasă asupra minoritarilor etnici din acest areal, deoarece aceștia riscă să declanșeze noi acțiuni separatiste. Trebuie formulate în acest sens, scenariile axate pe fiecare dintre aceste țări, necesitatea aceasta putând fi explicată și-n contextul actualelor conflicte.

Un alt palier asupra căruia consider că trebuia insistat, însă limitele de timp și spațiu de care m-am lovit în redactarea acestei lucrări nu mi-au permis, îl reprezintă un studiu amănunțit al rețelelor de migrație din ultimii aproximativ 20 de ani, pentru remarcarea tiparelor ce se constituie sau nu în acest sens, precum și un demers serios în analiza efectelor pe care acest fenomen le are asupra economiei țărilor implicate.

Consider că, deși în prezent se pune accent pe alternative pentru asigurarea securității energetice, demografia și structurile de populație ar trebui analizate mai mult atunci când discutăm despre securitatea națională și nu numai, analiza pe termen mediu a indicatorilor demografici în context geopolitic putând avertiza și asupra evoluției agendelor de securitate ale

⁴² Pop 2008: 16.

actorilor din scena relațiilor internaționale, precum și orienta activitățile diplomatice din următoarea perioadă incluzând strategiile de politică externă de construire a alterității, de definire a celuilalt.

BIBLIOGRAFIE

Anechitoae, Constantin. (2008). *Geopolitica sistemelor maritime: note de curs*, Ed. Militară, București.

Bădălan, Eugen. (2001). *Securitatea României: Actualitate și perspectivă*, Editura Militară, București.

Bădescu, Ilie, Dungaciu, Dan, Cristea, Darie, Dungaciu, Sandra, Degeratu, Claudiu și Baltasiu, Radu. (1995). *Sociologia și geopolitica frontierei, vol. 1*. București: Floarea Albastră.

Bogzeanu, Cristina. (2012). *Evoluția mediului de securitate în zona extinsă a Mării Negre și influența acesteia asupra configurării forțelor navale ale României pe termen mediu și lung*, Ed. Universității Naționale de Apărare, "Carol I", București

Brătianu, Gheorghe. (1999). *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, Ed. Polirom, Iași.

Brzezinski, Zbigniew. (2000). *Marea tablă de șah. Supremația americană și imperativele sale geostrategice*, Ed. Univers Enciclopedic, București

Buzan, Barry. (2000). *Popoarele, statele și teama*, Ed. Cartier, Chișinău

Buzan, Barry; Waever, Ole; de Wilde, Jaap; Jilau, George (Trad.). (2011). *Securitatea: un nou cadru de analiză*, Ed. CA Publishing, Cluj-Napoca.

Cioculescu, Șerban Filip. (2010). *Terra incognita? : repere pentru cartografierea haosului din relațiile internaționale contemporane*, Ed. Militară, București.

Ciuchita Lucian, Toma Daniel, Tihan Eusebiu. (2006). *Scurtă analiză asupra teorismlui contemporan. Orientări. Strategii de combatere*, Editura Institutului de Ecologie Socială și Protecție Umană-Focul, București.

Cristea, Darie; Dungaciu Dan (coord). (2012). *Doctrine, strategii, politici: de la discursul geopolitic la operaționalizarea securității internaționale*, Ed. Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale, București.

Dumistrăcel, Cătălin-Silviu. (2010). *Marea Neagră de la politica vecinătății europene la securitatea euroatlantică*, Ed. Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, București.

Ezzati, Ezzatollah; Civarnache, Cristina(trad.); Spănu, Luminița(trad.). (2009). *Geopolitica în secolul XXI*, Ed. Top Form, București.

Grotzky Daniel, Isic Mirela, *The Black Sea Region: Clashing identities and risks to European Stability*, Research Group on European Affairs, Octombrie 2008, CAP Policy Analysis, accesat la data de 28.08.2015.

Karadeniz Araştırmaları, *Journal of Black Sea Studies*, issue: 36 / 2013

Maior, George Cristian. (2012). *Noul aliat: Regândirea politicii de apărare a României în secolul XXI*, Ed. Rao, București.

Maior, George Cristian(coord); Konoplyov, Sergei(coord).(2011). *Cunoașterea strategică în Zona Extinsă a Mării Negre*, Ed. Rao, București.

Mocanu, Nicolae.(2005). *Interferențe geopolitice și geoculturale în bazinul Mării Negre*, Ed. Universității din București, București.

Petre, Dan. (2007), *Geopolitica identităților și geostrategia intereselor nationale. Statutul geostrategic al Mării Negre*, Ivan, Ruxandra(coord).(2007). *Direcții principale în studiul relațiilor internaționale în România*, Ed. Institutul European, Iași.

Pop, Adrian(coord), Dan Manoleli (2008). *Spre o strategie Europeană în Bazinul Mării Negre. Cooperarea teritorială*, Institutul European din România, Studii de strategie și politici

Postevka, Maria; Zodian, Vladimir.(2008). *Ucraina: trasee energetice alternative și relațiile cu statele din Europa Centrală și Zona Lărgită a Mării Negre*, Ed. Top Form, București.

Rotariu, Traian. (2003). *Demografia și sociologia populației. Fenomene demografice*, Ed. Polirom, Iași.

Taylor, Scott. (2012). *Diferențe ireconciliabile: Turcia, Armenia și Azerbaidjan*, Ed. Paideia, București.

Türkdoğan Uysal, Berna (2003). „Bulgaria and European Union: Minorities’s situation in Bulgaria during the integration process for the European Union”. *Journal of Black Sea Studies*, 36/2013, pp. 1-22.

Resurse online:

Chapter Five: Russia and Eurasia, The Military Balance, publicat la data de 5.02.2014, Taylor si Francis

<http://wilsoncenter.org/> [accesat pe 05.11.2015]

<http://www.un.org/en/development/desa/population/index.shtml>

- United Nations Population [accesat pe 05.11.2015]

<http://www.isn.ethz.ch/> [accesat pe 05.11.2015]

<http://www.unfpa.org/public/> - United Nations Population Fund

<http://frontex.europa.eu/> [accesat pe 05.11.2015]

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

[accesat pe 05.11.2015]

ANEXE

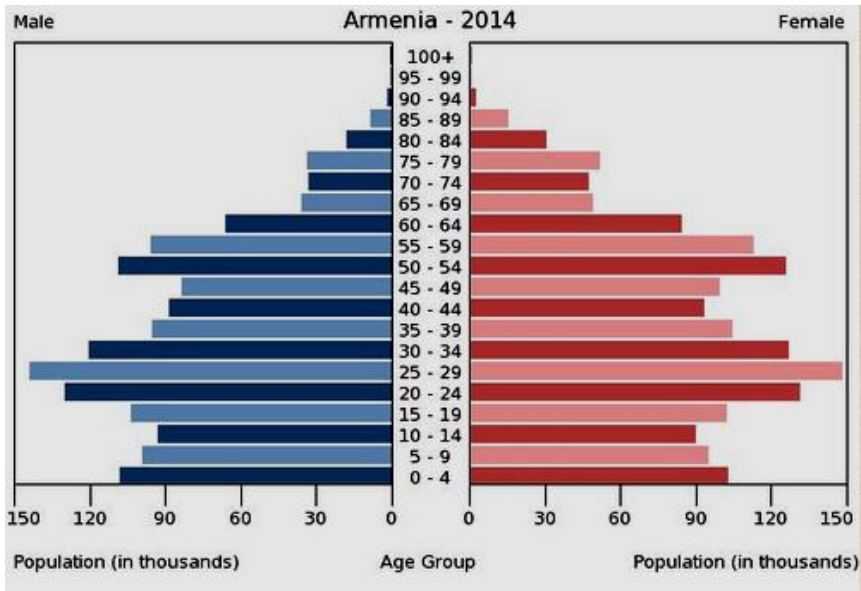


Fig 3 – Piramida distribuției pe vârste în Armenia (2014)

Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>



Fig 2 – Piramida distribuției pe vârste în Azerbaidjan (2014)

Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

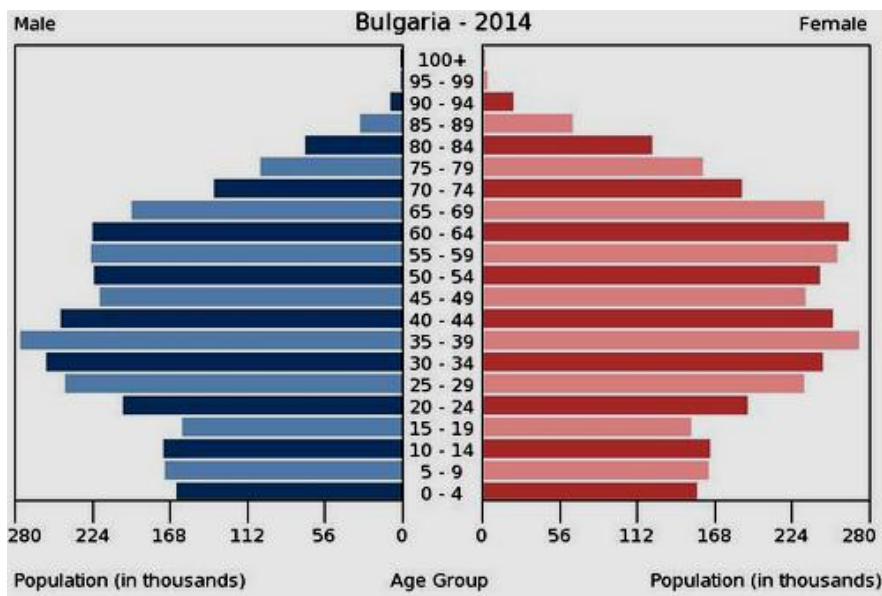


Fig 3 –Piramida distribuției pe vârste în Bulgaria (2014)
 Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

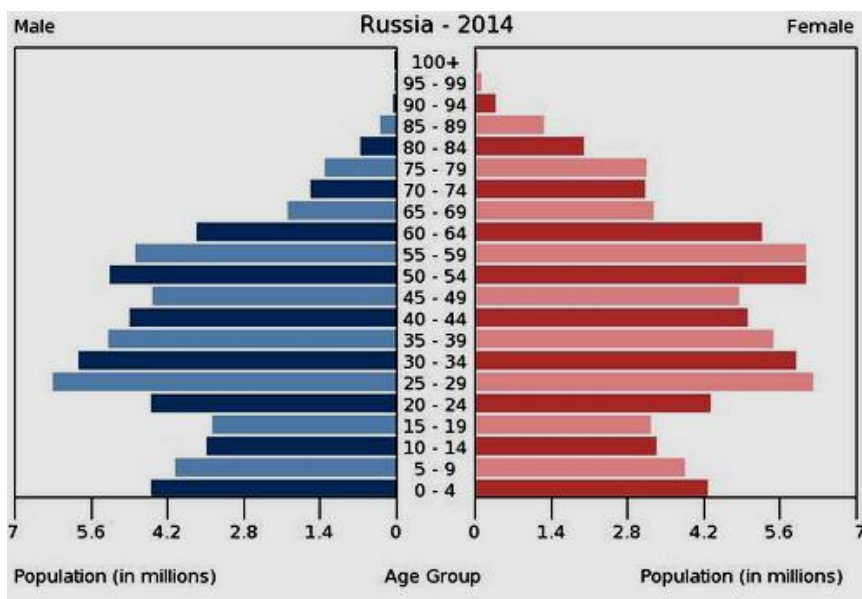


Fig 4 –Piramida distribuției pe vârste în Rusia (2014)
 Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

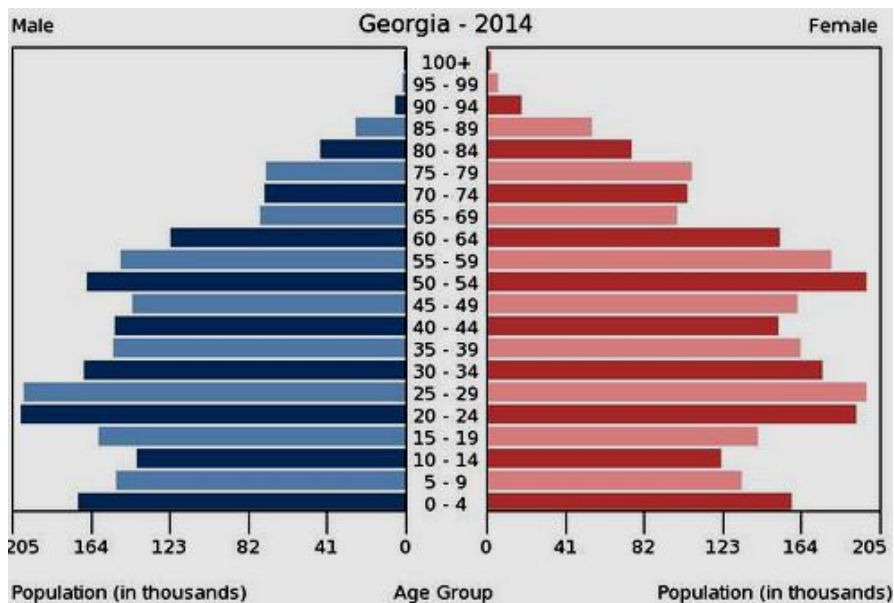


Fig 5 – Piramida distribuției pe vârste în Georgia (2014)

Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

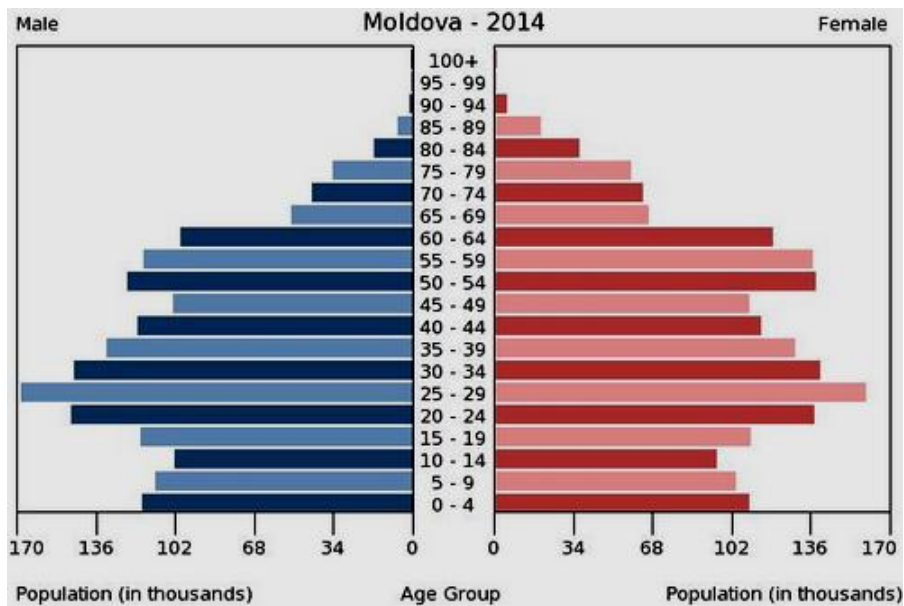


Fig 6 – Piramida distribuției pe vârste în Moldova (2014)

Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

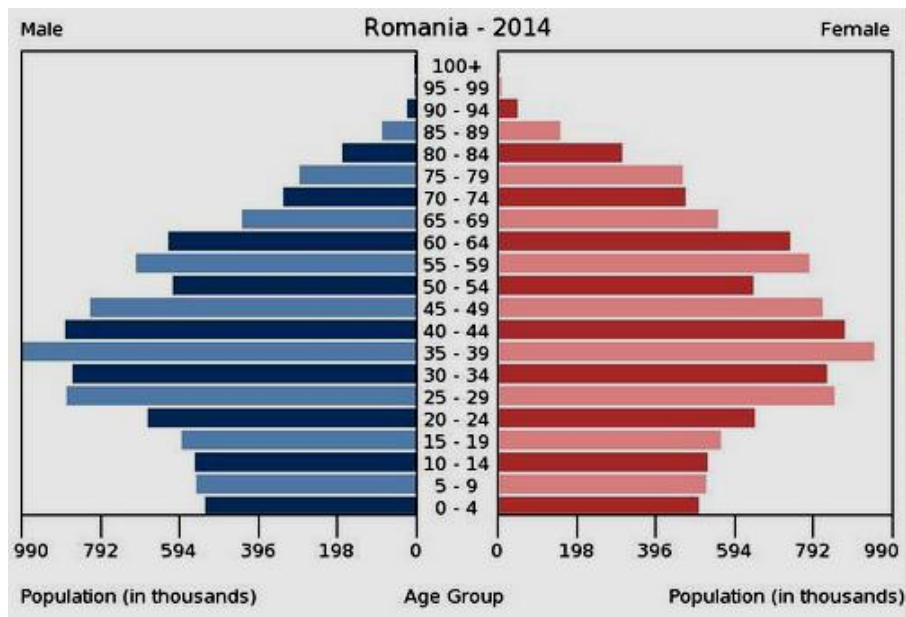


Fig 7 – Piramida distribuției pe vârste în România (2014)
 Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

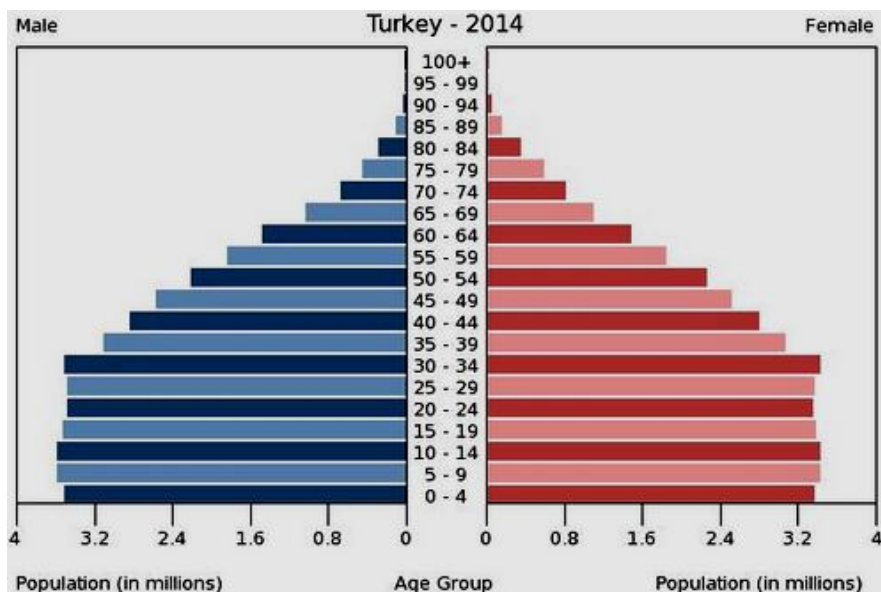


Fig 8 – Piramida distribuției pe vârste în Turcia (2014)
 Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>

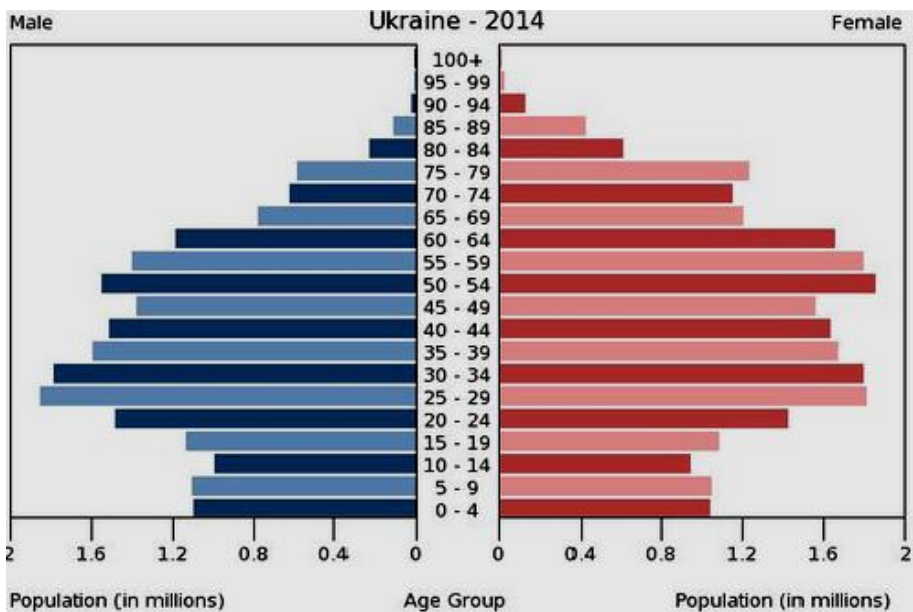


Fig 9 – Piramida distribuției pe vârste în Ucraina (2014)

Sursa: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>